

21.11. 7-Б укр.літ Добровольська В.Е.
ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. А. КАЩЕНКО «НАД КОДАЦЬКИМ ПОРОГОМ»

Мета: продовжити знайомити школярів з історичним минулим нашого рідного краю, народу на прикладі твору А. Кащенка «Над Кодаським порогом»; стисло опрацювати відомості про життєвий і творчий шлях письменника; з'ясувати ідейно-художній зміст повісті, охарактеризувати його героїв; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, логічне мислення, вміння узагальнювати, порівнювати, співставляти, раціонально використовувати навчальний час; формувати кругозір учнів; виховувати почуття пошани, поваги до історичних героїв краю, на їх прикладі прищеплювати школярам любов до Батьківщини, народу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що вам відомо про козаків?
- У творах яких відомих вам письменників розповідається про козацтво?
- Які риси характеру притаманні козакам?
- Чи легко було бути козаком? Свої міркування обґрунтуйте.
- Про що б ви повели розмову, зустрівшись із козаками?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Я вірю, що Україна знову буде великою і сильною...

А. Кащенко

Де козак, там і слава.

Народна мудрість

Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може.

Д. Байрон

1. Розповідь про Адріана Кащенка.
АДРІАН ФЕОФАНОВИЧ КАЩЕНКО
(01.10.1858–16.03.1921)

Надзвичайно популярний на початку ХХ століття автор повістей та оповідань на теми запорізького козацтва, його життя і подвигів, побуту і звичаїв.

Не претендуючи на глибокі історичні розвідки, ґрунтовані на конкретних фактах і подіях, його твори приваблюють щирістю, ліризмом, болем, сприяють пробудженню почуття національної єдності.

Адріан Кащенко народився на хуторі Веселий Олександрійського повіту Катеринославської губернії (нині Вільнянського району Запорізької області) у родині небагатого поміщика. У Адріана було п'ятеро братів і четверо сестер, найбільше дружив з Миколою, старшим братом.

1865 р. — навчання в гімназії, переходить до юнкерського училища (Катеринослав), яке закінчив у 70-х роках. Декілька років перебував на військовій службі, проте військова служба не припала йому до душі. Вийшовши у відставку, він працює на різних посадах у залізничному відомстві в Катеринославі, Пермі, Петербурзі, Туапсе. У 1913 році знову повертається до роботи контролера на залізниці в Катеринославі. Історія рідного краю захоплювала письменника ще з дитинства: «Чому люди ніяк не впорядкуються так, щоб усім було добре жити і всім було вільно, так як вміли жити наші запорожці». А. Кащенко відвідав запорозькі степи, руїни Січі, фортецю; схилявся над могилами славних вільних лицарів. Він є автором кількох історичних оповідань: «Запорозька слава» (1907), «На руїнах Січі» (1907), «Мандрівка на пороги» (1916) та історичних повістей «Під Корсунем» (1913), «У запалі боротьби» (1914), «Зруйноване гніздо» (1919), історичного нарису «Великий Луг запорізький» (1917). (Звертається увага учнів на виставку книг Адріана Феофановича.)

У багатьох його творах виведені постаті національних героїв України: «Над Кодацьким порогом» — про гетьмана Івана Сулиму, «Про гетьмана Сагайдачного», «Кость Гордієнко-Головко — останній лицар Запоріжжя», «Про гетьмана козацького Самійла Кішку», «Славні побратими».

Бере участь у культурно-громадському житті столиці.

Листується з Оленою Пчілкою.

У 1917–1918 рр. у Катеринославі організовує Українське видавництво, де друкує свої останні твори.

Помер письменник 16 березня 1921 року у Катеринославі (нині Дніпропетровськ).

Твори Адріана Кащенка

2. Додатковий матеріал

2.1. Козацтво.

Осередком запорожців була Запорозька Січ на Дніпрі, пониже порогів, на островах, серед ріки. Там запорожці жили постійно; там збиралися, вчилися воєнної справи і готувалися до воєнних походів.

Січ — то була простора площа на Дніпровім острові Хортиці (потім на Базавлуці і Томаківці). Зі всіх боків обливала цей острів глибока вода Дніпра, а ще, крім того, на самім острові був викопаний глибокий рів, наповнений водою, та й поставлено високий, гострий частокіл (паркан) з міцними брамами. На брамах, що на ніч замикалися, стояли гармати й козацька сторожа. Не диво, що будь-кому неможливо було дістатися на Січ. І хоча не раз пробували здобувати Січ турки, татари й інші вороги, то це їм не вдавалося.

Хто хотів стати козаком, мав наперед служити три роки в старого козака за чуру (слугу й помічника). Чура робив усяку роботу й носив за козаком другу рушницю й потрібні йому клунки. Щойно потім, коли вивчився від того козака орудувати зброєю й набрав вправності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис і стріли.

Козаки вбиралися просто: в грубу сорочку, в кирею (довгий плащ без рукавів). За широким поясом носили пістолі й люльку, через плече носили торбинку з харчами і кулями, а до пояса на ремінець причіпляли ще й порошницю з порохом.

Їли сушену рибу і печене м'ясо та риб'ячу юшку, бо риби в ріках та всякого звіра та птаства в степу було дуже багато. Пекли сухарі з пшеничної муки.

Січове військо ділилося на полки по 500 осіб. Полк мав п'ять сотень по сто людей;

сотня мала десять десятків (курінів) по десять людей. Полками командували полковники, сотнями сотники, а десятками десятники, так звані курінні отамани. Цілою Січчю командував кошовий, що його звали «батьком-кошовим». Його вибирали на спільній раді, на майдані серед Січі.

Козаки воювали двома способами. Звичайно нападали на ворога кіннотою, а піхота наступала з боків. Ніхто не піддавався, всі билися до останку, кажучи: «Або перемога, або смерть!»

Отак жило те славне козацьке запорізьке військо, що від 1500-го майже до 1800-го року, близько 300 літ, обороняло Україну від усякої напасти. Відвага й хоробрість козаків були відомі в цілій Європі.

2.2. Отаман Іван Сулима.

Після смерті гетьмана Кулаги вождем козаків став кошовий Січі, хоробрий отаман Іван Сулима. Він воював з турками на Чорнім морі, а раз переплив Середземне море й доплив аж до Риму, де подарував тодішньому Папі Римському кораблі — галери, що їх відібрав був від турків. Почувши про цю твердиню, Сулима вернувся з походу, зібрав 6 тисяч козаків, напав на Кодак, переміг німців, що стояли там, а твердиню збував. Тоді польський коронний гетьман Конецпольський намовив дві тисячі реєстрових козаків, що стояли по містах, щоб підступом узяли Січ. Вони так і зробили. Прийшли під Січі, вдаючи приятелів запорожців, підступно дісталися до середини. Там несподівано вибили запорожців, а Сулиму зв'язали й віддали полякам. Цього лицаря покарали у Варшаві смертю в 1637 році.

3. Опрацювання твору А. Каценка «Над Кодацьким порогом»

Перегляд відео за покликанням

https://www.youtube.com/watch?v=UT-BbBpLLg&t=15s&ab_channel=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%9B%D1%96%D0%B1

3.1. Виразне читання або переказ цікавих епізодів твору.

Сулима зрозумів, що військо тут не тільки для того, щоб охороняти грабарів, і обурився: "Нехай вражі ляхи будують, поки їхня сила, а тільки не буду я козаком, коли не зруйную оту паскудну їхню будівлю!"

Кошовий отаман знав, що, зруйнувавши Кодак, доведеться воювати з Польщею, але для цього потрібне було добре озброєне військо. Щоб здобути на це гроші, він надумав "йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов".

Скликав Сулима запорожців на раду:

"Підемо зі мною Чорним морем погуляти та запалимо люльки аж у Азові турецькому!"

За два тижні козаки збудували для походу півсотні козацьких човнів—чайок.

Перед походом Сулима зібрав дві тисячі козаків і оглянув усе військо. "Велична й могутня була постать запорозького ватажка. Засмалене вітрами обличчя з великими блискучими очима та пишними над ними бровами одбивало завзяттям; довгі вуса й сивий оселедець скрашали обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана".

Впевнившись, що все добре впорядковано, помолившись Богу, Сулима дав наказ відпливати.

Через два тижні козаки прибули до Дону. Сам Сулима поїхав на власні очі обдивитися оборону Азова. Роздивившись та поміркувавши, він розділив своє військо на три частини. Перша, на чолі з Бурляєм, мусила потопити турецькі галери, третя, з Павлюком,— "невільників по льохах шукати та на світ Божий випускати". Асам отаман з другою групою взяв на себе напад на місто.

"Рубалися козаки з бусурманами на галерах, рубалися й у місті, а тут ще вибігли на них яничари з Азовського замку".

Сміливість та відвага козаків, які несподівано налетіли на турків, допомогли їм перемогти.

2

За цей час Кодацьку фортецю було відбудовано, і коронний польський гетьман Конецпольський, прибувши до Кодака, справляв там пишний бенкет, після якого, оглядаючи фортецю, глузливо похвалявся, що "козацькій сваволі прийшов край".

Фортеця й справді була міцною. Французький інженер Боплан постарався: "глибокі, як провалля, були круг Кодака рівчаки; мов добрі скирти, були за рівчаками вали, а по тих валах ще була висока дубова засіка з вікнами й дірками для гармат і рушниць.

Брама в Кодаку була тільки одна, й дуже міцна, залізом кована, а обабіч брами стояли дві башти, збиті з міцних дубових кряжів. Зі сходу й з півдня фортецю захищали кручі Дніпра, з півночі — глибокі байраки, з заходу ж був рівний степ, що на ньому можна було далеко бачити ворогів, і з цього боку фортеця мала найглибші рівчаки, найвищі вали і найбільше по стінах гармат".

Дивлячись на всі ці укріплення, козаки спохмурніли. І тільки один сотник, Богдан Хмельницький, засміявся: "Все те, що людина може збудувати, людина може й зруйнувати!"

Після бенкету в Кодаку зашуміла Січ Запорозька — то повернувся туди зі своїм військом Сулима з думкою зруйнувати Кодак.

На раді козацтво одностайно обрало Сулиму за гетьмана, і невдовзі новообраний гетьман повів Запорозьке Військо на Кодак.

Темної ночі козаки оточили фортецю, і тільки чутно було пугукання сичів. То передавався від куреня до куреня сигнал про наступ. Навколо Кодака збилася буча. Козаки стріляли вартових, тягли драбини до стін, лізли через засіки. Та поки польські жовніри отямилися, у фортеці вже палали засіки й будинки, "і велике полум'я освітило криваву боротьбу братніх народів, що не хотіли порозумітися й жити в злагоді..."

Через два тижні після взяття Кодака Сулима зібрав своє військо, готуючись до походу на поляків. Гетьман виступив перед козацтвом з промовою: "Прийшов час, щоб визволити нам рідну неньку Україну з лядської неволі, а православну віру — від загибелі".

Конецпольського приголомшила звістка про зруйнування Кодацької фортеці, адже він похвалявся на всю Польщу, що Кодак — фортеця неборима. Зруйнування фортеці коронний гетьман сприйняв як особисту образу і завзявся звести зі світу Сулиму.

Узявши добре польське військо та шість тисяч реєстрових козаків, що саме повернулися з—за Німану після війни зі шведами, коронний гетьман рушив назустріч запорожцям. На той час Сулима вже звільнив Чигирин, Черкаси, Корсунь і теж зібрав чимале військо.

Зустрілися обидва війська за Корсунем, але битися не поспішали. Коронний гетьман зрозумів, що становище його дедалі гіршає, і надумав перемогти Сулиму зрадою. Призвавши до себе старших з реєстрових козаків, він запевнив їх, що не буде проливати братньої крові і збереже життя запорожцям, якщо вони зрадою візьмуть і приведуть до нього Сулиму. За це Конецпольський обіцяв надати реєстровикам нових прав і збільшення козацького реєстру. Козацькі старшини прийшли до гетьмана Сулими і сказали, що разом зі своїми козаками переходять до нього. Сулима повірив зрадникам і дозволив шести тисячам реєстрових козаків увійти до свого табору. Вночі старшини зв'язали його і відвезли до Конецпольського. Звідти Сулиму відправили до Варшави.

Навіть польському королю шкода було страчувати козацького гетьмана, адже вважався Сулима окрасою й славою християнських народів у боротьбі з бусурманами. Та польські пани вимагали його смерті, бо через нього повстанці—селяни поруйнували їхні маєтки. Врешт—решт король мусив скоритися панській волі.

Одного ранку привели зв'язаного Сулиму на майдан у Варшаві. Та без страху легендарний гетьман вийшов на страту, сподіваючись, що розбрат між українцями й зрада минуться і між ними запанує єднання. Останніми його словами, зверненими до натовпу панів, були: "Прощайте, панове, тасподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!"

Покотилася під блискучою сокирою ката голова славного сина України.

Схаменулися згодом ті, що її продали. Одурих їх Конецпольський, сказавши, що й волос не впаде з голови Сулими, одурих він і їх самих, обіцяючи права й ласку короля: нічого вони не отримали.

Проте кров славного козацького гетьмана пролилася не дарма. Через дванадцять років під проводом Богдана Хмельницького запорозькі й реєстрові козаки разом виступили на боротьбу за права й волю свого народу.

Багато разів переходив Кодак з руки у руки, аж поки усе минуло і лишився тільки один живий свідок — Кодацький поріг, "що й досі тужить за дітьми волі та співає про минуле..."

3.2. Тема: зображення боротьби запорожців під керівництвом І. Сулими проти турецьких, польських загарбників рідної України.

3.3. Ідея: уславлення мужності, сміливості, винахідливості, заздрості (Конецпольський, старшина реєстрових козаків).

3.4. Основна думка: «...розбрат між українцями й зрада минуться і між ними запанує єднання».

3.5. Жанр: історична, соціально-психологічна повість. Повість — епічний твір середнього розміру, в якому змальовано життя одного чи кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями часу; займає проміжне місце між оповіданням і романом.

3.6. Композиція.

Експозиція: поляки вирішують збудувати над Кодацьким порогом фортецю.

Зав'язка: похід І. Сулими із козацтвом до Азова.

Розвиток подій: запорожці під керівництвом І. Сулими відвідали Аслан-город, Очаков, пропливли неподалік від кримських гір Бабуган та Чатир-Даг, повз Кафу. І скрізь козацтво намагалось допомогти своїм побратимам, визволяли їх з неволі.

Кульмінація — зрада козацької старшини І. Сулими; суд над гетьманом у Варшаві.

Розв'язка: смерть І. Сулими.

3.7. Сюжет.

У 1635 році на Січі запорізьким кошовим отаманом був Іван Сулима, який продовжив справу Сагайдачного.

За сприяння поляків (Конецпольський) була збудована Кодацька фортеця, щоб «одрізнити Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському людові тікали од панів на Січ».

І. Сулима хоче зруйнувати Кодак, для цього він вирушає у походи, щоб мати золото для озброєння козацтва. Під час подорожі козаки під керівництвом отамана визволяють бранців, озброюють їх.

Козаки руйнують Кодак. Конецпольський намагається помститися І. Сулимі.

За допомогою зради козацької старшини український гетьман представ перед

судом у Варшаві. Вирок — страта.

Б. Хмельницький продовжив справу І. Сулими.

Сум Кодака з приводу розбрату поміж дітьми України.

3.8. Словникова робота.

Шатці — окопи.

Реєстр — список козаків, які визнавалися польським урядом законною збройною силою.

Жовнір — солдат польської армії.

3.9. Орієнтовний план твору.

- 1) Молоді літа Сулими.
- 2) І. Сулима — запорізький кошовий отаман.
- 3) Поляки будують фортецю під Кодаком.
- 4) І. Сулима має бажання зруйнувати Кодак. «Не буду я козаком, якщо не зруйную ту будівлю».
- 5) Запорожці йдуть на Чорне море.
- 6) Перемога над турками.
- 7) Турки прислали І. Сулимі викуп.
- 8) Шлях козаків до річки Кальміус.
- 9) Бій під Очаковом.
- 10) Смертельний бій за Кодак.
- 11) Поляки зрозуміли, що змагатися марно, і попросили милосердя у козаків.
- 12) Розстріл полковника Маріона.
- 13) Руїни Кодака.
- 14) Прийшов час визволяти Україну з польської неволі.
- 15) Гетьман Конецепольський надумав узяти І. Сулиму зрадою.
- 16) Обіцянка польського гетьмана, що з Сулими не впаде жоден волос.
- 17) Реєстрові козаки ніби переходять на бік запорожців, їх зрада.
- 18) Суд у Варшаві над Сулимою.
- 19) Смерть українського гетьмана.
- 20) Козаки зрозуміли, що їх обдурено.
- 21) Тужили козаки за Сулимою.
- 22) Кодацький поріг — живий свідок давніх подій.

3.10. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Завдяки чому І. Сулима «за своїх молодих літ придбав собі великого войовничого хисту й завзяття»? («...Козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима і Кафу турецьку в Криму здобував, і Трапезонт за Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царгорода огнем випалював, а нарешті під Хотиним, рятуючи Польщу, бився з турками у великому бойовищі; скільки ж менших походів та сутичок з ворогами відбув він, так того й не підлічити»)
- Якою була «вдячність» поляків українцям? («...Вони полякалися козацької сили та й почали після того всякі утиски козакам чинити, а перш за все завели реєстр на шість тисяч душ, а хто не вскочив у той реєстр, за тим вони не визнавали ніяких прав ні на ґрунти та іншу власність, ні навіть на вільне життя і намагалися всіх козаків «винищиків», себто виписаних з реєстру, повернути у панських хлопів»)
- Для чого була збудована фортеця над Кодацьким порогом? («...Маючи на думці одрізнити Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському людові тікати од панів на Січ, а запорожцям виходити з Січі на Україну та нагадувати нещасним братам про те, що

на світі існує воля»)

- Що зумовило І. Сулиму вирушити у похід до Азова? («Запорозький кошовий знав, що як зруйнувати Кодак, то доведеться воювати з Польщею, бо вона того не подарувала б, а щоб воювати з такою силою, якою була під ті часи Польща, треба було мати велике й добре озброєне військо; щоб здобути ж зброю й коней та прохарчити військо, треба було грошей. От і надумав Сулима, перш ніж воювати з Польщею, йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов та здобути у ньому срібла й золота і всяких скарбів»). Як це рішення І. Сулими сприйняло козацтво?

- Виразно прочитайте про підготовку козаків до походу.

- Яким у творі зображений отаман І. Сулима перед походом до Азова?

- Для чого перед тим, як вирушити у похід, І. Сулима і козаки перекресчувалися на схід сонця?

- Як у творі описана краса українського пейзажу? Яким чином козаки одурили турків в Алан-городі?

- Чому під час походу всі чайки «горнулись до отаманської, мов діти до матері?

- Яких страждань зазнали козаки, перебуваючи в полоні у турок?

Як вони сприйняли своє визволення? Що про це зазначено у творі?

- Якого наказу було надано І. Сулимою козакам перед атакою на Азов?

- Як І. Сулима з козацтвом захопив місто Азов?

- Для чого, на думку І. Сулими, необхідно було захопити Очаків?

- Як польські пани відсвяткували вибудування Кодацької фортеці?

- Якою ж була ця фортеця?

- Які незадоволення висловлювали козаки на кошовій раді стосовно їх утисків з боку поляків?

- Що сталося з Кодакком після перемоги І. Сулими над поляками?

- Чому Конецпольський вирішив помститися І. Сулимі?

- До яких хитрощів удався Конецпольський, щоб заволодіти І. Сулимою?

- Про що свідчать останні слова І. Сулими перед стратою: «Прощайте, панове та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!»?

- Як козаки сприйняли смерть улюбленого ватажка? Про що це свідчить?

- Хто продовжив справу І. Сулими?

- Поясніть, що мав на увазі А. Кащенко, зазначаючи: «...Поріг Кодацький... досі тужить за дітьми волі та співає про минуле».

- Чому говорять, що без минулого немає майбутнього?

- Чим вас вразив цей твір? Над чим примусив задуматися?

3.11. Проблематика твору:

- вірність і зрада;

- любов і ненависть;

- дружба і заздрість;

- щирість і користь.

3.12. Приказки і прислів'я про козацтво.

- Козацькому роду нема переводу.

- Без доброго командира військо — отара.

- До булави треба голови.

- Терпи, козаче, отаманом будеш.

- То не козак, що отаманом не думає бути.

- Козак живе не тим, що є, а тим, що буде.
- Хліб та вода — козацька їда.
- Козаки, як діти: хоч багато поїдять, хоч трохи,— наїдяться.
- Наш Луг батько, а Січ — мати: од де треба помирати.
- Береженого і Бог береже, а козака шабля стереже.

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

1. Прочитати або прослухати аудіо
2. Зробити порівняльну характеристику Конецпольського і Сулими